

yüzyılda Büyük İskender'in fetihleriyle Yunan hâkimiyeti altına girmiş ve sonraki dönemlerde Harran önemli bir Yunan ve Roma kolonisi haline gelmiştir. Öyle ki Abbâsiler döneminde yaşayan ünlü İslâm hukukçusu Ebû Yûsuf Harran'dan bahsederken buranın halkının Nabatîler (Sür-yânîce konuşan yerli halk) ve Rumlar'dan oluştuğunu söyler (*Kitâbü'l-Ĥarâc*, s. 40). Ortaçağ Harrânîleri'nin inançlarında Hermes, Agathodaimon, Asklyanus (Asclepius), Solon, Pisagor ve Eflâtun gibi eski Yunan kültüründe önemli yere sahip filozof veya mitolojik şahsiyetlerin peygamber olarak kabul edilmesi de Yunan kültürünün Harrânîler üzerindeki tesirini göstermektedir.

Şehristânî ve Abdülkâhîr el-Bağdâdî gibi İslâm âlimlerinin verdikleri bilgilere göre Ortaçağ'da yaşayan Harrânîler arasında âlemin ezeli olup olmadığı, yüce varlığın nasıl nitelenebileceği ve yüce varlığa tapınmadaki aracılardan olan mezhepler mevcuttu. Nitekim Şehristânî, "Ashâbü'l-heyâkil" ve "Ashâbü'l-eşhâs" adını verdiği iki Harrânî grubundan bahsederek bunların görüşlerini anlatır (*el-Milel*, s. 244 vd.). Yine bu dönemde Rûsiyyûn gibi bazı heretik mezheplerin varlığı da bilinmektedir (*el-Fihrist*, s. 326). Şehristânî'ye göre ölümden sonraki hayata inanmayan Harrânîler tenâsühü kabul etmektedirler. İbnü'n-Nedîm ve Şehristânî onların abdest alıp günde üç vakit namaz kıldıklarını kaydederler.

İslâmî dönemde Harrânîler oldukça parlak bir devir yaşadılar; müslüman idareciler, IX. yüzyıldan itibaren onlara inanç ve ibadetlerini serbestçe yapma imkânı tanındılar. Bu dönemden başlayarak Harrânîler'den birçok kişi İslâm coğrafyasının başlıca şehirlerinde ün kazandı ve çeşitli İslâm devletlerinde tıptan edebiyata, astronomiden tercüme faaliyetine kadar pek çok alanda parlak başarılar sergiledi. Mensup olduğu Harran paganizmi konusunda bazı teolojik görüş farklılıkları sebebiyle Harran'ı terkedip Bağdat'a göç eden ve orada tıp, felsefe gibi alanlardaki çalışmaları ve çeşitli dillerden Arapça'ya yaptığı çevirilerle tanınan Sâbit b. Kurre (ö. 288/901), tıp ve tarih alanlarında ün kazanan Sâbit b. Sinân (ö. 365/976), edebiyatçı Ebû İshak es-Sâbî İbrâhim b. Hilâl (ö. 384/994), halifelerin saraylarına kabul edilmiş olan çok sayıdaki ünlü Harrânî'den birkaçıdır. Bunlardan birçoğu zamanla kendi geleneksel dinlerini bırak-

rak müslüman olmuş; Sâbit b. Kurre gibi bazıları ise bütün telkinlere rağmen paganist dinlerini terketmemiş, hatta zaman zaman yapılan münazaralarda hâretle paganizmin üstünlüğünü savunmuşlardır. Her türlü paganizmi temelden reddeden İslâm âlemi içerisinde yıldız ve gezegen kültüne dayalı paganist bir dini temsil eden Harrânîler'in böylesine şöhret ve saygınlık kazanmaları, dinlerinin gereklerini açıktan yerine getirme serbestliğine sahip olmaları, o dönemde yaşayan müslüman ve gayri müslim yazarların dikkatlerinin onlar üzerinde yoğunlaşmasına sebep oldu. Böylece başta "milel ve nihâl" yazarları olmak üzere çeşitli alanlarla ilgilenen birçok ilim adamı, "Harranlı Sâbîler" adı altında Harrânîler'le ilgili bilgiler verdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Ĥarâc*, Kahire 1382, s. 40; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Meynard), IV, 61-71; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 318-327; Birûnî, *el-Âşârü'l-bâkiye: The Chronology of Ancient Nations* (nşr. ve trc. C. E. Sachau), London 1879, s. 186-188, 314-318; Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, s. 324-325; Şehristânî, *el-Milel* (nşr. W. Cureton), London 1842, s. 180-181, 240-241, 244-251; a.e.: *Livre des religions et des sectes* (trc. D. Gimaret – G. Monnot), [baskı yeri yok] 1986, II, 171; Dimaşki, *Nuĥbetü'd-dehr fi 'acâ'ibi'l-ber ve'l-bahr* (nşr. M. A. F. Mehren), St. Petersburg 1866, s. 39-47; Müsâ b. Meymûn, *Delâletü'l-hâ'irin: The Guide for the Perplexed* (trc. M. Friedlander), London 1947, s. 315-320; D. Chwolsohn, *Die Ssabier und der Ssabismus*, I-II, St. Petersburg 1856; S. Lloyd, "Excavations in the Harran Region", *Proceedings of the Twenty-Second Congress of Orientalists* (ed. Zeki Velidi Togan), London 1957, II, 73-82; J. B. Segal, "The Sabian Mysteries: The Planet Cult of Ancient Harran", *Vanished Civilizations: Forgotten Peoples of the Ancient World* (ed. E. Bacon), London 1963, s. 201-220; B. Dodge, "The Šabians of Harrân", *American University of Beirut Festival Book (Festschrift)* (nşr. F. Sarruf – S. Temim), Beirut 1967, s. 59-85; J. Hjärpe, *Analyse critique des traditions arabes sur les sabéens harraniens*, Uppsala 1972; Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Ankara 1993; Şinasi Gündüz, *The Knowledge of Life, The Origins and Early History of the Mandaean and Their Relation to the Sabians of the Qur'an and to the Harranians*, Oxford 1994, s. 125-192; a.mf., "Harranilerde Peygamberlik ve Harran'lı Bâbâ", *İnsan Bilimleri Araştırmaları: Yeni Harran Çevresi*, sy. 7-8 (1994), s. 3-16; a.mf., "Ay Tanrısı Sin Şehri: Harran, Tarihsel Bir Bakış", a.e., sy. 9-10 (1995), s. 80-96; M. Tardieu, "Šabiens coraniques et "šabiens" de Harrân", *JA*, CCLXXIV (1986), s. 1-44; Y. Marquet, "Sebéens et Ihwân al-şafa", *St.I*, XXIV (1966), s. 35-80; XXV (1966), s. 77-109; D. S. Margoliouth, "Harranians", *ERE*, VI, 519-520.

HARRÂR SEFERİ

(سَوِيَّةُ الْخَرَّارِ)

Hz. Peygamber'in
Kureyşliler'e karşı gönderdiği
ilk seriyelerden biri.

Resûl-i Ekrem'in Medine'ye hicretinden sonra başta Ebû Süfyân olmak üzere bazı müşriklerin, hicret eden Mekkelî hemşehrilerini himayeden vazgeçmeleri için ensara mektup yazması müslümanları tedirgin ediyordu. Hz. Peygamber, Medine çevresinden geçen Kureyş kabilesine ait kervanlar üzerine seferler düzenleyerek onları ekonomik açıdan baskı altına almayı ve böylece düşmanlıklarına karşılık vermeyi düşündü. Harrâr seferi, bu amaçla hicretten sonraki yedi-on altıncı aylar arasında düzenlenen üç seriyeyden biridir. Bu sefere kumandanına nisbetle Sa'd b. Ebû Vakkâs Seriyesi de denilmektedir.

Harrâr, Mekke ile Medine arasında Râbiğ sahil şehrinin doğusunda, Gadîr-i Hum ile Cuhfe'nin güneyinde, Mekke ile Medine'yi birbirine bağlayan yol üzerinde bir vadi olup bazı kaynaklarda yanlış olarak Hazzâz, Hazzâr (Şâmî, VI, 25-26), Hazâr (Ebû Zehre, II, 686-687) ve Hezâz (*Tecrid Tercemesi*, X, 132) şeklinde geçmektedir. Kaynaklar, Harrâr'ı Resûlullah'ın hicret yolculuğu esnasında uğradığı yerler arasında gösterir.

Hicrî 1. yılın Zilkade ayında (Mayıs 623) bir Kureyş kervanının Harrâr'dan geçeceğini öğrenen Hz. Peygamber, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı yirmi veya yirmi bir muhacirden oluşan bir birliğin başında Harrâr'a gönderdi. Diğer kaynakların aksine İbn Hişam seriyenin sekiz kişiden oluştuğunu kaydediyorsa da (*es-Sîre*, I, 600) birliğin altmış kişilik Kureyş kervanına karşı sevkedildiği dikkate alınırsa bu sayının gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. Resûl-i Ekrem, seriyenin beyaz sancağını Mikdâd b. Amr'a (Mikdâd b. Esved) teslim etti. Yaya olarak yola çıkan birlik güvenlik sebebiyle gündüzleri gizlenip geceleri yürüdü; yola çıkışının beşinci gününün sabahı Harrâr'a ulaştı. Kureyş kervanının buradan bir gün önce geçtiğini öğrenen müslümanlar, Hz. Peygamber kendilerine Harrâr'dan ileriye gitmemelerini özellikle tembih ettiği için kervanı takip etmeyip Medine'ye döndüler.

Vâkıdî, İbn Sa'd, Belâzürî, Taberî ve İbn Hibbân bu bilgileri verirken İbn Hazm (*Çevâmi'u's-sîre*, s. 104) ve İbn Abdülber

(*ed-Dürer*, s. 98) Harrâr seferinin ilk Bedir Gazvesi (Bedrül-ülâ) esnasında, Medineliler'e ait hayvanları yağmalayan Kürz b. Câbir'i yakalamak üzere düzenlendiğini kaydederler. İlk Bedir Gazvesi 2. yılın Rebûlevvel ayında (Eylül 623) veya Cemâziyelevvel ayının başında (Kasım 623) vuku bulduğuna göre İbn Abdülber ve İbn Hazm'ın verdiği bilgiler diğer kaynaklarda yer alan bilgilerle çelişmektedir. Bu durumda, 2. yılda da Sa'd b. Ebû Vakkâs başkanlığında bir başka seriyenin gönderilmiş olması söz konusudur. Ancak Taberî dışındaki diğer müellifler, ilk Bedir Gazvesi sırasında böyle bir seriyenin gönderildiğinden bahsetmezler. İlk Bedir Gazvesi sırasında Sa'd'ın sekiz kişiyle gönderildiğini kaydeden Taberî (*Târîh*, II, 406) bu bilgiyi, Harrâr seferini tarih vermeden 2. yılın Cemâziyelâhir ayında (Aralık 623) meydana gelen Uşeyre Gazvesi'nden sonra zikreden İbn Hişâm'a (*es-Sîre*, I, 600) dayanarak vermiş olmalıdır. Ancak İbn Hişâm'ın bazı olayları anlatırken kronolojik sıra takip etmediği unutulmamalıdır. İbn Kesîr, Harrâr seferinin 1. yılın Zilkade ayında (Mayıs 623) gerçekleştiğini kabul eden Vâkidî'nin bu konuda daha güvenilir olduğunu kaydetmektedir (*el-Bidâye*, III, 234-235). Bu durumda Harrâr seferinin, İbn Hazm ve İbn Abdülberr'in verdiği bilgiler doğrultusunda vuku bulduğunu kabul etmek mümkün değildir.

Muhammed Hamîdullah, Harrâr seferinin düşmanın durumuna dair keşifte bulunmak veya bölgede oturan kabilelerin müslümanlarla iş birliği yapıp yapmayacaklarını anlamak amacıyla düzenlenmiş olduğunu söyler.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkidî, *el-Megâzi*, I, 11; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 600; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 7; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 371; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 403, 406; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*, Beyrut 1991, s. 151; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*, Kahire, ts., s. 104; İbn Abdülber, *ed-Dürer fi'htisârü'l-megâzi ve's-siyer* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1983, s. 98; Bekrî, *Mu'cem*, I, 492; II, 1161; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 350; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 112; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser* (nşr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî v.dğr.), Beyrut 1413/1992, I, 356; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 234-235, 248; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire, ts., I, 53; *Tecrid Tercemesi*, X, 132; Şâmî, *Sübûlü'l-hüdâ*, VI, 25-26; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamis*, I, 359; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, III, 138; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), II, 5-7; Hüseyin Münis, *Af-lasu târihi'l-İslâm*, Kahire 1987, s. 56; M. Ebû Zehre, *Hâtemü'n-nebiyyîn*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), II, 686-687; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 238; Mustafa Fayda, "Batn-i Nahle Seriyesi", *DİA*, V, 202-203.

İBRAHİM SARIÇAM

HARRÂZ, Ebû Saîd

(bk. EBÛ SAİD el-HARRÂZ).

HARRÂZ,

Muhammed b. Muhammed

(محمد بن محمد الخزاز)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Ümevî eş-Şerîf (ö. 718/1318)

Kıraat âlimi.

Aslen Endülüs'ün Şerîş (Jerez) şehrinde dir. Emevî soyundan geldiği için Ümevî nisbesiyle anılır. Harrâz Fas'ta yetişti. Başta Ebû Abdullah Muhammed b. Ali (b.) el-Kassâb olmak üzere Fas'ın önde gelen âlimlerinden Arapça, resmü'l-mushaf ve Mâlikî fıkıhı gibi birçok ilim dalında ders aldı. Bilhassa kurra-i seb'adan Nâfi' b. Abdurrahman'ın kıraatıyla resmü'l-mushaf konularında mütehassis oldu.

Eserleri. Harrâz'ın başlıca eserleri şunlardır: 1. *Mevridü'z-zam'ân fi (hükmi) resmi (ahrufi)'l-Kur'ân*. Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Ebû Bekir devrinde cemedilmesi, Hz. Osman döneminde çoğaltılması, kelimelerinin yazılış şekilleri ve hareketlenmesine dair bilgi veren recez vezninde bir manzumedir. 711 (1311) yılında nazmedilen *Mevridü'z-zam'ân*, resmü'l-mushaf konusunda yazılan en önemli eserlerden biri olup bu konuya dair daha önce kaleme alınan Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Muḫnî*, Dânî'nin talebesi Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın *et-Tebyîn li-hicâ'it-tenzil* ve Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *el-Muḫnî*'i manzum hale getirdiği *'Aḳiletü etrâbi'l-kaşâ'id* adlı eserleri esas alınarak ve bunlara bazı ilâveler yapılarak meydana getirilmiştir. İbn Haldûn'un belirttiğine göre Harrâz'ın bu manzumesi Kuzey Afrika'da meşhur olmuş ve Ebû Amr ed-Dânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh ve Şâtîbî'nin eserlerinin yerini almıştır. Manzeninin biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde olmak üzere (İbrâhîm Efendi, nr. 28/3) çok sayıda nüshası mevcuttur (Brockelmann, *GAL*, II, 320; *Suppl.*, II, 349; *el-Fihrisü's-şâmil*, s. 42-47). Eser üzerine pek çok şerh yazılmış olup İbrâhîm b. Ahmed et-Tûnisî'nin *Delîlü'l-hayrân şerhu Mevridü'z-zam'ân fi resmi ve zabḫi'l-Kur'ân*'i (Kahire, ts.; Beyrut 1995), Ahmed Muhammed Ebû Zîthâr'ın *Leḫâ'ifü'l-be-yân fi resmi'l-Kur'ân*'i (Şerhu Mevri-

di'z-zam'ân) (Kahire 1389), Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer es-Sanhâcî'nin *et-Tibyân fi şerhi Mevridü'z-zam'ân*'i, Hasan (Hüseyin) b. Ali es-Simlâfi eş-Şevşâvî er-Recrâcî'nin *Tenbîhü'l-ıḫşân 'alâ Mevridü'z-zam'ân*'i ve İbn Âşir el-Fâsî'nin *Fethu'l-mennân el-mervî bi-Mevridü'z-zam'ân*'i (Brockelmann, *GAL*, II, 320; *Suppl.*, II, 350; *el-Fihrisü's-şâmil*, s. 47-49, 59-60, 72, 78-82) bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Ebû Zeyd İbnü'l-Kâdî el-Miknâsî (ö. 1082/1671), *Mevridü'z-zam'ân*'daki yanlışları düzeltmek ve eksiklerini tamamlamak üzere *Beyânü'l-hilâf (ihtilâf) ve't-teşhîr ve'l-istihsân ve mâ aḡ-felehü Mevridü'z-zam'ân* adıyla bir eser telif etmiştir (Brockelmann, *GAL*, II, 320; *Suppl.*, II, 350; *el-Fihrisü's-şâmil*, s. 84-85). 2. *'Umdetü'l-beyân fi'r-resm (ve'z-zabḫ)*. Resmü'l-mushafa dair olan ve çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan esere (a.g.e., s. 41) Saîd b. Saîd b. Dâvûd el-Cezûlî *İ'ânetü's-sıbyân* adıyla bir şerh yazmıştır (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 982; *el-Fihrisü's-şâmil*, s. 102). 3. *el-Maḫşadü (el-Ḳaşdū)'n-nâfi' li-buḡ-yeti'n-nâfi' ve'l-bâri' fi şerhi'd-Düreri'l-levâmî' fi ḳurâ'ati Nâfi'*. Eser, Nâfi' b. Abdurrahman'ın kıraatine dair İbn Berri er-Ribâtî tarafından 697 (1298) yılında yazılan *ed-Dürerü'l-levâmî' fi aş-li maḳre'ti'l-İmâm Nâfi'* adlı kitabın şerhidir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 350; *el-Fihrisü's-şâmil*, I, 242-243).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 237; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, III, 1030; İbrâhîm b. Ahmed et-Tûnisî, *Delîlü'l-hayrân şerhu Mevridü'z-zam'ân*, Kahire, ts., s. 5; *İzâhu'l-meknûn*, I, 468; II, 227, 605; Mahlûf, *Şeceretü'n-nür*, I, 215; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 262-263; Brockelmann, *GAL*, II, 320; *Suppl.*, II, 349-350, 982; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XI, 176; Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî, *A'lâmü'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye*, İskenderiye 1982, s. 241-242; Ali Şevvân İshâk, *Mu'cemü muşannefâti'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Riyad 1404/1984, III, 286-287; *el-Fihrisü's-şâmil*: resmü'l-meşâhif, Amman 1406/1986, s. 39-50, 59-60, 72, 78-82, 84-85, 102; a.e.: *maḫḫûḫâtü'l-ḳur'â't*, Amman 1407/1987, I, 242-243.

MUSTAFA ÇETİN

HARRÂZİYYE

(الحرّازية)

Fenâ ve bekâ konularındaki fikirleriyle tanınan Ebû Saîd el-Harrâz'a (ö. 277/890 [?]) nisbet edilen bir tarikat (bk. EBÛ SAİD el-HARRÂZ).